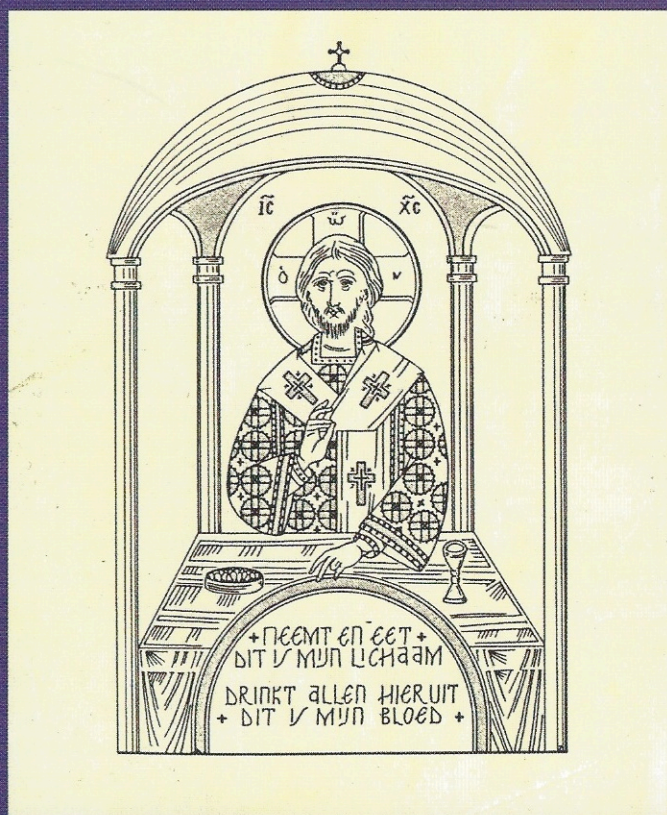

Byzantijnse liturgie

in de Nederlandse Katholieke Kerk

Verdieping en achtergronden van de Byzantijnse Liturgie

Informatie voor geïnteresseerden

Byzantijnse liturgie bestaat binnen en buiten de Rooms-katholieke kerk

Byzantijnse liturgie is de liturgie van de oosterse kerken van Griekenland, de Balkan, de Oekraïne, Rusland, en de Melkitische kerk in het Midden-Oosten.

Deze kerken behoren tot de orthodoxe kerken, maar er zijn ook oosterse kerken die tot de Katholieke kerk behoren. Zo zijn er in Italië twee Katholieke bisdommen die al eeuwen lang de Byzantijnse liturgie vieren. Na de scheuring tussen de westerse Katholieke kerk en de orthodoxe kerk van Constantinopel in 1054 zijn er verschillende pogingen tot verzoening gedaan. Een eenzijdige en radicale 'oplossing' was dat een aantal orthodoxe bisdommen in de toenmalige Oekraïne, Oost-Polen, Wit-Rusland en Slowakije zich bij de kerk van Rome aansloten, onder de invloed van het concilie van Trente (1563). Dit gebeurde in 1595 bij de Unie van Brest. Politieke druk van de Poolse vorsten was een belangrijke drijfveer. In navolging hiervan is in de 18^e eeuw onder invloed van de Franse politiek de Melkitische kerk in het Midden-Oosten met de kerk van Rome verenigd. Het gevolg is dat er in de Rooms-katholieke kerk christenen van de byzantijnse traditie zijn. Men noemt deze 'geünieerden' ook wel 'Grieks-katholieken' als verzamelnaam. Het woord 'Grieks' slaat hier niet op de Griekse taal, maar op de traditie die in het Griekse Byzantium zijn oorsprong heeft. De Grieks-katholieken hebben de liturgie, de iconen en het kerkrecht, met daarin onder andere de mogelijkheid van gehuwde priesters, van de byzantijnse traditie behouden.

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen er Nederlandse dwangarbeiders terug met vrouwen uit (Wit)-Rusland en de Oekraïne, die hun geloof ook in Nederland volgens de byzantijnse traditie wilden beleven, en ook andere Oekraïense vluchtelingen. Toevallig waren er Nederlandse paters Capucijnen opgeleid om de Byzantijnse liturgie te kunnen vieren. Zij hadden verwacht de zwaar vervolgde (Grieks-katholieke) kerk in de Sovjet Unie na de oorlog weer op te kunnen bouwen, maar het ijzeren gordijn verhinderde die opzet. In Nederland hebben deze paters kapellen opgericht voor de byzantijnse liturgie. De vereniging 'Landelijke Instelling Pokrof' is hiervan de overkoepelende organisatie. Ook ontstond de Johannes van Damascusgemeenschap in Den Bosch. Geleidelijk kwamen er steeds meer gewone Nederlandse katholieken in deze kapellen. Daarnaast werden Byzantijnse koren opgericht om de Byzantijnse liturgie te vieren in katholieke parochies, om bekendheid te geven aan deze schitterende vorm van liturgie. Er zijn, ter vervanging van de eerste generatie paters, nieuwe priesters opgeleid die de bevoegdheid hebben gekregen om voor te gaan in de Byzantijnse liturgie.

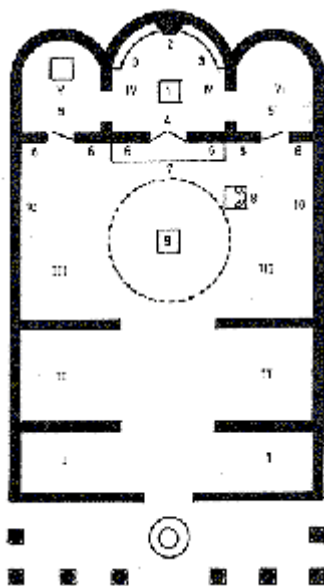
Het bestaan van de Byzantijnse liturgie binnen de grote katholieke kerk maakt duidelijk dat deze kerk werkelijk 'katholiek' is, nl. algemeen: namelijk rijk aan verschillen van geloofsbeleving en spiritualiteit binnen het ene apostolische geloof.

Wat valt op in de byzantijnse liturgie?

- Het rijke ritueel. Alles is een aardse uitbeelding van Gods heerlijkheid, waaraan wij mensen deel mogen hebben.

- Heel de liturgie wordt gezongen. De ontroerende zang is een voortdurend gebed, in dialoog met de priester en diaken.
- Men neemt ruim de tijd voor de Goddelijke Liturgie, er past hier geen haast. Men viert de aanwezigheid van de Eeuwige.
- De iconen die worden vereerd en bewierookt.
- De priester bidt net als de gelovigen naar het oosten gericht, en dus "met de rug naar het volk". In het oosten komt de zon op: symbool van de Verrezen Christus.
- De grote eerbied voor het mysterie van God. God is de geheel Andere: "in uw grootheid zijt Gij niet in woorden te beschrijven, niet te bevatten, niet te doorgronden", zo begint het eucharistisch gebed. Maar God komt naar de mensen toe. Van de huiver hiervoor is alles doordrongen. Het is een echt biddende liturgie: vol aanbidding en smeking.
- In de Byzantijnse liturgieviering voltrekt zich echt een mysterie. Er gebeurt iets van God uit naar ons toe. Dat geldt ook voor de liturgie van de Rooms-katholieke kerk, maar in de Byzantijnse liturgie krijgt dat sterkere accenten:
- Het mysterie van Gods menswording in Christus geeft mensen grote troost. God wordt mens, opdat de mens goddelijk wordt. Dit geeft mensen grote waardigheid. Hierom wordt ook héél de mens, ook in zijn lichaam, aangesproken, geraakt in al zijn zintuigen.
- Vanuit de wereld waarin wij nu leven wordt de toekomst die God beloofd heeft al beleefd. Dit wordt genoemd: Eschatologisch gericht.
- Er ligt grote nadruk op de werking van de Heilige Geest die alles vervult. Er is een wereldwijd, ja, Kosmisch perspectief. Ook staat de Verrijzenis heel centraal.
- De liturgieviering in een orthodoxe kerk is als een feestelijke receptie, de gelovigen komen langzaamaan binnen, en soms ook weer eruit, en er is voldoende ruimte (geen rijen banken) om naar de iconen te lopen.
- Het gemeenschapskarakter van de Byzantijnse liturgie komt ook tot uitdrukking in de gezamenlijke ontmoeting na afloop van de viering, met gezegend brood en of koek, en in Nederland met koffie!

Het kerkgebouw in de Byzantijnse traditie

In een Byzantijnse kerk, zowel in een met Rome verbonden Grieks Katholieke kerk, alsook in een echte Orthodoxe kerk, in Griekenland, de Balkan of Rusland, bidt men naar het Oosten gericht. In het Oosten komt de zon op, symbool van de Verrezen Christus.

Een Russische kerk is gebouwd met een grote koepel, die steunt op een kubus. Deze koepel beeldt de hemel uit. Vaak is een afbeelding van de Verheerlijkte Christus als kosmische wereldrechter, omgeven door talloze engelen, in de koepel als fresco aangebracht.

De kubus verbeeldt deze zichtbare wereld, met de vier windstreken. Aan de westzijde is er de narthex, een ruimte die de overgang met de buitenwereld markeert.

Aan de oostzijde is er een halfronde uitbouw, het heiligdom. Dit is een uitbeelding van het Paradijs. Alleen dienstdoende priesters, diakens, acolieten en de lector mogen er binnengaan. In het heiligdom staat het altaar, van boven in de vorm van een vierkant. Deze vorm correspondeert aan die van de kubusvorm van de gehele kerk. Een iconenwand, iconostase geheten, vormt de afscheiding van de ruimte voor de gelovigen. Aan de linkerzijde van het heiligdom staat de tafel van de voorbereiding. In de ruimte voor de gelovigen stáát men meestal tijdens de dienst. Men kan er vrij bewegen. Zitplaatsen zijn er slechts aan de kant, en vooral voor ouderen. Koren staan links en rechts. Er zijn iconen ter verering neergelegd op zogenaamde analoj. In het midden in de kerk de icoon van het betreffende feest of de paasicoon. Bij de iconen staan kandelaars voor kaarsen.

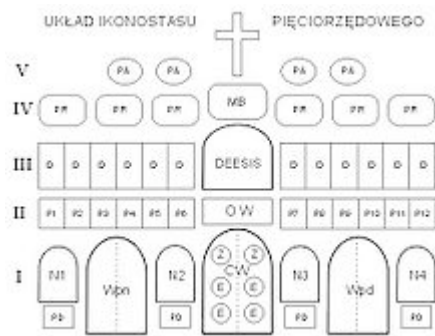
In onze Nederlandse situatie is het niet altijd mogelijk een Kerk of Kapel geheel volgens de eisen van de Byzantijnse liturgie in te richten.

Iconen

Een icoon is veel meer dan een illustratie. Méér dan de "Bijbel van de armen". Een icoon is in de Byzantijnse traditie eigenlijk een sacrament. In de icoon komt Christus ons tegemoet en krijgen we de mogelijkheid om door middel van ons oog met Christus in contact te komen. Orthodoxe Christenen doen dat zelfs ook met hun lippen, doordat ze de icoon kussen: "Heer laat mij u aanraken". Deze symbolische praktijk wordt verdedigd door te wijzen op het grote mysterie van Gods menswording, waardoor God zichtbaar en tastbaar onder ons aanwezig is gekomen, niet enkel voor drieëndertig aardse levensjaren, maar voor altijd. God heeft ons in de mens Jezus Christus zijn icoon geschonken, ook letterlijk: iconen ziet men als een geschenk van God en door middel van de icoon kijkt Christus ons zelf aan. Daarnaast zijn in de iconen engelen en heiligen, waaronder de Moeder Gods, voor de gelovigen werkelijk, zichtbaar en tastbaar aanwezig.

De Iconenwand of iconostase

De iconostase is een weergave van de hemelse liturgie en maakt duidelijk dat onze aardse liturgie een deelname is aan de hemelse liturgie. Er zijn in de iconostase drie deuren: de grootste in het midden heten de Koninklijke deuren, en verder de noord- en zuiddeur. Vooral in Rusland heeft de iconostase een hoge opbouw. Het centrale middenstuk boven de Koninklijke deuren, heet *deësis* (gebed). We zien er Christus en aan

weerszijde links de Moeder Gods en rechts Johannes de Voorloper in een gebedshouding. Vaak geflankeerd door engelen en andere heiligen. Op de iconostase is vaak ook een serie van 12 feesticonen uitgebeeld. Aan weerszijde van de Koninklijke deuren zien we de iconen van Christus en de Moeder Gods. De bovenste iconen beelden de oud-testamentische heiligen uit. In een echte orthodoxe kerk zijn de deuren slechts op bepaalde momenten tijdens de liturgie open, maar wel gedurende de gehele Paasweek. Sinds de zondeval is immers het Paradijs voor ons mensen gesloten. Maar door de Verlossing van Christus toch weer voor ons toegankelijk gemaakt.

Iconostase van Het Tilburgs Byzantijns Koor

De iconen van Christus en van de Moeder Gods

Het is niet altijd mogelijk dat er een volledige iconostase in de kerk is. Maar voor een Byzantijnse liturgie behoren de iconen van Christus en van Maria altijd aanwezig te zijn. Het purper (paars-rood) van het onderkleed van Christus duidt zijn goddelijkheid aan. Het blauw (soms groen) van het bovenkleed van Christus duidt zijn mens-zijn aan. Christus is Gods mensgeworden woord, bekleed met menselijkheid. De mantel van Maria is purper, boven een blauw (of groen) onderkleed: Maria is een mens die bekleed is met goddelijkheid.

De Goddelijke liturgie

De Byzantijnse Liturgie is onlosmakelijk verweven gebleven met het getijdengebed, zoals da oorspronkelijk ook in de westerse katholieke traditie was. In de vooravond van een zon- en feestdag wordt de vigilie gevierd, vespers en metten. De term Goddelijke Liturgie is in de Byzantijnse traditie de naam voor de viering van de eucharistie: Gedachtenis van het lijden, sterven en verrijzen van Jezus Christus in een maaltjidsrite met brood en wijn.

Het is een feestelijke gemeenschapsviering voor de zon- en de feestdagen. (In de kloosters wordt de eucharistie ook op weekdays gevierd, behalve in de Vastentijd). Heel de viering is sacramenteel. Sacrament betekent ook dat het gewone dagelijkse leven wordt geheiligt. Daarom wordt er ook gewoon (dus gedeseemd) brood gebruikt.

Terwijl de lektor het zesde uur van de getijden bidt, bereidt de priester de gaven voor aan de tafel van de voorbereiding (de Proskomidie). In een rond brood is een stempel gedrukt met de afkorting: IC XC en daaronder: NI KA: Jezus Christus, overwint. Daaruit snijdt de priester een vierkant stuk uit, dat het Lam wordt genoemd. Hij snijdt er verder kleine driehoekjes uit die de Moeder Gods en engelen en heiligen verbeelden, alsmede de gebeden voor de bisschop en andere intenties. Uit de prosfora, kleine ronde broodjes die de gelovigen met de naam van een levende of overleden persoon in een schaal hebben gelegd, worden vlak voor of tijdens de viering kleine driehoekjes gesneden die hun gebedsintenties verbeelden. Dit alles wordt op de schaal gelegd, die diskos wordt genoemd. De eigenlijke eucharistieviering begint met de Zegen: Gezegend het Koninkrijk van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Want het komend Koninkrijk, de toekomst van God voor deze wereld, komt in de liturgie al aanwezig. Maar de wereld is nog niet wat ie voor God zou moeten zijn. Daarom wordt in litanieën de nood van de wereld voor God gebracht. De eerste, grote vredeslitanie heeft een wereldwijde strekking. Heel de wereld en alle kerken worden er bij betrokken. In de litanie na de preek gaat de aandacht meer uit naar individuele noden: de concrete namen van levenden en overledenen worden voor God gebracht. Bij de litaniegebeden wordt elke bede gevolgd wordt door het "Heer, ontferm U", Gospodi pomiloej. Het is de taak van de diaken om deze litanieën te zingen. Zijn lange stola verbeeldt de vleugels van de engelen om onze gebeden tot voor Gods troon te brengen. Want heel onze aardse liturgie is een deelname aan de hemelse liturgie. Er is een eenheid van Woord en Sacrament, waarbij het leven van de mens wordt opgenomen in het Mysterie van God. Het Woord zelf is sacrament.

Daarom wordt het evangelieboek plechtig de kerk ingedragen, de **kleine Intocht** onder begeleiding van de zang van de Zaligsprekingen (Matteus 5, 1-12). Daarin ziet men het komen van Christus onder ons. Oorspronkelijk begon

hier de eigenlijke liturgie. Zo wordt duidelijk dat het volk Gods treedt voor de troon van God. De nu volgende gezangen van troparia en kondakia hebben betrekking op het eigene van de zondag of het feest. Dit wordt gevolgd door het plechtig gezongen: "Heilige God, heilige Sterke, heilige Onsterfelijke". Hierna volgen het prokimenon (een deel van een psalm in keervers), de lezing van het epistel, het alleluja, het evangelie en de preek. Na enkele litanieën is de woorddienst afgesloten.

Dan volgt de **grote Intocht** met de gaven van brood en wijn met de Cherubijnzang. In deze intocht wordt uitgebeeld dat wij net als Gods engelen voor Gods troon mogen zingen. In de offergang wordt de hele kerk meegenomen in het lijden, sterven en verrijzen van Christus.

Dan volgt de **geloofsbelijdenis**. In de anaphora wordt God dank gebracht. Dankbaarheid is iets van het paradijs, heeft een groot orthodox theoloog gezegd, of

van Gods Koninkrijk. En als we de eucharistie vieren, dan is dat Paradijs, dat Koninkrijk van God, er eigenlijk al, in een voorlopige gestalte.

In de goddelijke liturgie is het hoogtepunt de '**epiklese**': het aanroepen van de Heilige Geest over brood en wijn. Opdat de Heilige Geest de gaven vult met de tegenwoordigheid van Christus. De komst van de heilige Geest wordt ook afgeroepen als de priester tijdens de geloofsbelijdenis met het velum over de gaven "wappert", en door het toevoegen van heet water aan de kelk met wijn, vlak voor de communie. Het eucharistisch gebed wordt afgesloten met het Onze Vader.

In de **communie** mogen wij ervaren hoe God zich met mensen wil verenigen. Men ontvangt de communie met grote eerbied. De gelovige zegt aan de priester zijn of haar eigen doopnaam. Dan legt de priester het gewijde brood, in de wijn ingedoopt, (met een lepeltje) in de wijd geopende mond van de gelovige. Intussen wordt gezongen: "ontvangt het lichaam van Christus, drinkt uit de bron der onsterfelijkheid."

Na de slotzegen kussen de gelovigen het kruis van de priester en wordt brood uitgedeeld dat niet het eucharistische brood zelf is, maar dat wel gezegend is (het **antidoron**).

De goddelijke liturgie is een zeer oude liturgie en staat op naam van Johannes Chrysostomos, aartsbisschop van Constantinopel die leefde van 334? tot 407, maar deze is er niet de auteur van. In de loop der eeuwen zijn er veranderingen in aangebracht. De meeste zon- en feestdagen wordt deze in alle orthodoxe kerken gepraktiseerd. Twaalf keer per jaar zingt men de Basilius-liturgie (met andere teksten in het eucharistische gebed).

Hoe gedraagt men zich in een Byzantijnse viering?

In een Russische kerk staat men meestal. Wij zijn immers door Christus opgewekt omdat wij mogen delen in Zijn Verrijzenis. Als je zit, kruis dan nooit de knieën over elkaar! Knielen doet men bij bepaalde gebeden in de Vastentijd en bij de knielgebeden op Pinksteren. Men bekruiest zich door duim, wijs en middelvinger tegen elkaar te houden en pink en ringvinger tegen de handpalm te drukken: de eerste drie vingers duiden de heilige Drie-eenheid aan. De twee andere vingers duiden de goddelijke en menselijke natuur van Christus aan. De wijze van bekruisen is van rechts naar links, in plaats van links naar rechts zoals in de Westerse Katholieke kerk. Een kleine buiging is een hoofdbuiging, met kruisteken. Maar bij de bewieroking van het kerkvolk buigen wij met het hoofd zonder een kruisteken te maken. Bij de grote buiging probeert men met de rechterhand de grond te raken, buigt het hoofd diep en maakt men tegelijk een kruisteken. Voor een icoon, het evangelieboek of het heilig kruis maken we eerst een kruisteken alvorens het te kussen. Uitgebreider: twee maal een kruisteken na 'n kleine of grote buiging, kus de icoon en maak daarna nog eenmaal het kruisteken met kleine of grote buiging.

Er zijn weliswaar tekstboekjes voorhanden om de liturgie te kunnen volgen, maar nog beter is het om de liturgie op zich te laten inwerken en op een meditatieve manier te beleven, zonder dat men alles precies hoeft te begrijpen.

Het kerkelijke jaar

In de Byzantijnse traditie kent men 12 grote feesten.

Het kerkelijk jaar begint op 8 september met Maria's geboorte en eindigt op 15 augustus met Maria's ontslapen. De grote feesten zijn: Maria Geboorte 8 sept.; Kruisverheffing, 14 sept.; 21 nov. Maria's intrede in de tempel; 25 dec.: Christus geboorte; 6 Jan.: Theofanie (de doop des Heren); 25 maart: Maria' verkondiging; Kruisiging van Jezus (Grote en heilige vrijdag), Pasen, Hemelvaart, Pinksteren, Transfiguratie 6 augustus en Maria's ontslapen, 15 augustus. Vanaf Pasen en Pinksteren telt men de zondagen na Pinksteren. Vanaf de voorvasten en grote vasten leeft men toe naar Pasen. De Russische orthodoxie volgt de Juliaanse kalender. Men moet daarbij 13 dagen tellen bij onze jaarrekening om de data van de feestdagen van de Russische kerk te vinden. Allerheiligen wordt in de Orthodoxie gevierd op de zondag na Pinksteren. Gedenkdagen van de overledenen (Allerzielen) zijn op zaterdag vóór de grote vasten en op zaterdag vóór Pinksteren.

Gemeenschappen voor de Byzantijnse Liturgie in Nederland

De gemeenschappen van de Landelijke Instelling Pokrof:

Nadere gegevens over tijden van vieringen en contact: zie [www. Pokrof.nl](http://www.pokrof.nl)

Amsterdam / Haarlem

Gemeenschap toegewijd aan alle Heiligen en de Verschijning des Heren

kapel Amsterdam: Nieuwe Keizersgracht 94

Kapel Haarlem: Jansstraat 41

Den Haag

Gemeenschap van de Gedaanteverandering van de Heer

kapel: Eisenhowerlaan 120, Den Haag

Eindhoven

Gemeenschap van de Alheilige Moeder Gods Gruzinskaja

kapel: Eikenburg, Aalsterweg 289, Eindhoven

Hengelo

Gemeenschap van de H. Wladimir op wisselende locaties.

Maastricht (tot einde 2011)

Kerk van de Heilige Geest

kapel: Zorgcentrum Vivre Amby, Achter de Hoven 25, 6225 EK Maastricht

Nijmegen

Gemeenschap toegewijd aan de Blijde Boodschap aan Maria

kapel: Dobbelsmannweg 3, Nijmegen

Roosendaal**Gemeenschap van Onze Lieve Vrouw
van Altijddurende Bijstand**

kerk: Onze Lieve Vrouweparochie, Kade 23,
4703 GA, Roosendaal

Rotterdam / Delft**Gemeenschap toegewijd aan de Heilige
Drieëenheid en de Verrijzenis des Heren**

kapel Delft: Oude Delft 18
kapel Rotterdam (centrum):
Eendrachtsstraat 95, 3012XH

Utrecht**Gemeenschap toegewijd aan de Ikoon
van de Moeder Gods Wladimir**

kapel: Zorgcentrum Hart van Lombok,
ingang Kanaalstraat 197, Utrecht.
www.byzantijnsekapelutrecht.nl

**Gemeenschappen voor de Byzantijnse Liturgie in Nederland
buiten de Landelijke Instelling Pokrof,
en Byzantijnse Koren die de Goddelijke Liturgie zingen****Johannes van Damascusgemeenschap,**

kapel: Sint Catharinakerk, Kruisbroederhof, Den Bosch
www.byzantijnsekapel.nl

Het Hoorns Byzantijns Koor

www.hoornsbyzantijns mannenkoor.nl

Het Lysenkokoor

[http://members.ziggo.nl/joopverbeek/
hetlysenkokoor/](http://members.ziggo.nl/joopverbeek/hetlysenkokoor/)

Het Nijmeegs Byzantijns Koor

kerk: Titus Brandsma Gedachteniskerk
Keizer Karelplein. Nijmegen – www.hetnkk.nl

Het Tilburgs Byzantijnse Koor

Kapel: Jozef Zorgcentrum. Kruisvaarderstraat 40,
Tilburg – www.tilburgsbyzantijnskoor.nl

**Allen die actief betrokken zijn bij de byzantijnse liturgie in Nederland zijn
verenigd in het Byzantijns Netwerk Nederland****Informatie over Orthodoxe kerken in Nederland**

Vereniging van Orthodoxen 'H. Nicolaas van Myra' – www.orthodoxen.nl

Verder Informatie:

- Een tekstboekje voor de Liturgie van Johannes Chrysostomos is te bestellen bij Kath. Vereniging voor Oecumene, Biltstraat 121, 3572 AP Utrecht. www.oecumene.nl.
- Byzantijns Liturgicon, ISBN 3-927894-07-9
- Tijdschrift Pokrof, te bestellen bij Kath. Vereniging voor Oecumene, Biltstraat 121, 3572 AP Utrecht. www.oecumene.nl.
- Gebeden uit de orthodoxe traditie, Ten Have, ISBN 90 259 5196 1
- Ignace Peckstadt, Een open venster op de Orthodoxe Kerk, Averbode, 2005.
- Over iconen: www.eikonikon.nl.
- In het Engels: Timothy Ware, The Orthodox Church, www.orthodoxlogos.com

*Auteur Paul Brenninkmeijer,
in samenwerking met de "Kamer Leren" van het Byzantijns Netwerk in Nederland
Uitgegeven met steun van de vereniging 'Landelijke Instelling Pokrof',
augustus 2011*